

СПЛЮНДРОВАНА

ДОЛЯ

(В.А.ГРІНЧЕНКО)

Доля на перших порах була прихильною до В.А.Грінченка. Син селянина-бідняка, він зумів отримати пристойну освіту, і вже на початку 30-х років увійшов до кола провідних археологів та музейних працівників України. На жаль, багатьом творчим задумам та планам невтомного дослідника рідного краю здійснитися так і не судилося. Вони, як і все життя, були перекреслені незаконним арештом, а згодом і несправедливим вироком.

Народився Володимир Автономович Грінченко 15 липня 1900 р. в с. Мохурівка Диканського повіту на Полтавщині. Оспіваний М.В.Гоголем край, і на початку двадцятого століття був сповнений численними народними легендами і оповіданнями про мужніх кмітливих козаків, легендарну поетесу Марусю Чурай, відважних борців проти соціального і національного гніту. З уст в уста, з покоління у покоління передавалися вони в короткі години відпочинку після тяжкої і виснажливої хліборобської праці, дозволяли хоча б на мить відійти від реальної дійсності, забути буденні турботи і кривди. А їх у житті сім'ї Грінченків було чимало. Батько Володимира з восьми років наймитував, згодом, відбувши солдатську службу, влаштувався чорноробом на залізничну станцію Полтава-Південна. Зібравши трохи грошей, купив клапчик землі, почав господарювати. Та вийти із скрути йому так і не поталанило. Як міг, допомагав батькові Володимир. В пошуках хоча б якого заробітку змінив він не одного заможного господаря.

Надія на краще з'явилася у Володимира і його батька з перемогою Жовтневої революції, яка поставила розв'язання селянського питання серед першочергових своїх завдань. З цією надією пережили вони лихоліття громадянської війни, коли жорстоке братовбивство, здавалось, не мало ніяких меж. В 1919 р. за допомогу червоним партизанам А.С.Грінченко дістав немилосердну кару від денікінців. Внаслідок поранення Автоном Семенович надовго втратив працездатність. Однак, переборовши недугу, всупереч побоюванням близьких, став на ноги. В 1921 р. здійснилася заповітна мрія сім'ї Грінченків. Вони отримали власний наділ з поміщицької землі, щасливі засіяли зерном власну ниву¹.

Поліпшення матеріального становища батьків, впевненість у завтрашньому дні дозволили зайнятися улюбленою справою і Володимир Грінченку. Глибоке і неперехідне зацікавлення історією привело його до Центрального пролетарського музею Полтавщини, в якому він влаштувався лаборантом археологічного відділу. В музеї на той час працювали такі відомі науковці, самовіддані дослідники рідного краю як В.М.Щербаківський, М.Я.Рудинський, К.В.Мощенко, В.М.Верховинець, О.К.Тахтаї, М.І.Гавриленко, Ф.П.Попадич, В.О.Щепотьєв. Разом з ними В.А.Грінченко вже скоро взяв участь у комплексній історико-етнографічній експедиції в с.Яреськи Шишацького району. Пізніше під керівництвом досвідчених археологів, зокрема, М.Я.Рудинського, він обстежував неолітичні поселення на узбережжі р.Псьол, проводив археологічні розвідки в Нижньому Поворсклі, Кременчуцькому та Кобеляцькому повітах². Справжньою школою для майбутнього вченого стала його участь в археологічній експедиції М.Я.Рудинського, яка займалася дослідженням пам'яток черняхівської культури в урочищі Таранів Яр поблизу с.Мачухи Полтавського району³.

Перша половина 20-х років сповнена в історії Полтавського музею цілим рядом несприятливих, до деякої міри, навіть фатальних подій. В 1924 р., за поданням органів ДПУ, були звільнені провідні фахівці музею - М.Я.Рудинський, К.В.Мощенко та інші⁴. Не виключено, що подібна «перспектива» відкривалась і перед В.А.Грінченком, який не приховував своїх щирих симпатій до увільнених співробітників, особливо до свого наставника Михайла Яковича Рудинського. За порадою останнього Володимир Автономович вирішує продовжити навчання і в 1925 р. поступає до Катеринославського інституту народної освіти. Одночасно він влаштовується на роботу у місцевий історико-археологічний музей⁵.

Роки, проведені в Катеринославі (з 1926 р. - Дніпропетровськ), - важливий етап в становленні В.А.Грінченка як фахівця, який завдяки підтримці, мудрому і тактовному наставництву Д.І.Яворницького увійшов до кола визначних археологів України. Далеко не останню роль в цьому зіграла безпосередня участь молодого дослідника в Дніпрельстанівській археологічній експедиції, яка об'єднала навколо себе такі авторитети як Д.І.Яворницький, М.О.Макаренко, М.Я.Рудинський, П.І.Смолічев та інших. Співпраця з ним стала для В.А.Грінченка виявом особливого довір'я, яке він сповна виправдав своєю наполегливою працею. Досить сказати, що в 1928-1931 рр. В.А.Грінченко керував розкопками 33 з 99 археологічних об'єктів, досліджених експедицією⁶.

Характеризуючи результати його роботи, академік ВУАН Д.І.Яворницький в 1932 р. писав, що вони «...цілком самостійні і відповідають науковим вимогам як з боку методологічного, так і описового». Під час роботи, - продовжував один з патріархів історичної науки, - В.А.Грінченко виявив ініціативу,

розшукавши і дослідивши об'єкти виняткового значення (Кичкаський скарб, канцирська керамічна мануфактура та ін.)

Практичні заняття археологією відкривали В.А.Грінченку широкі можливості для заняття науковою роботою. Тому, отримавши диплом про вищу освіту, він відразу поступає до аспірантури при Українському науково-дослідному інституті матеріальної культури. Як видно з рішення пленуму УІМК від 31 грудня 1932 р., підписаного директором інституту О.С.Федоровським, В.А.Грінченко успішно виконував покладені на нього наукові плани, користувався повагою у колег.

Високу оцінку отримала праця В.А.Грінченка на посаді завідуючого відділом рабовласницького суспільства Харківського історичного музею. Маючи високий рівень теоретичної підготовки, досвід практичної роботи в галузі археології та музеєзнавства, він зумів за короткий час підготувати до відкриття експозицію відділу, яка привернула увагу широких кіл громадськості. Не залишає ніяких сумнівів висновок щодо неї інспектора у справах музеїв Управління мистецтв при РНК В.М.Знойма, який назвав В.А.Грінченка одним з найбільш висококваліфікованих музейних працівників України.

В зв'язку з цим цілком закономірним стало запрошення В.А.Грінченка в 1936 р. до Києва на роботу у Центральний історичний музей (ЦІМ). Відповідно до постанови РНК України від 11 вересня 1935 р. та наказу наркома освіти України від 31 травня 1935 р. він створювався на базі Всеукраїнського музейного містечка загальнореспубліканський культурно-освітній заклад.

Незважаючи на наявну базу, безцінні колекції всесвітнього значення, роботу по створенню музею доводилося розпочинати практично з нуля. В цьому Володимир Автономович переконався вже в перші дні перебування на посаді завідуючого відділом рабовласницького суспільства. В його розпорядженні не було навіть приміщення для розгортання експозицій. Експонати, передані з колишнього Всеукраїнського історичного музею ім.Т.Г.Шевченка, гинули в непристосованих підвалах, безповоротно втрачались під час постійних переміщень. Серйозною проблемою ЦІМу стала комплектація штатів. Бракувало науковців, доглядачів, інших працівників. Однак, незважаючи на вказані труднощі, працюючий колектив музею вже на кінець 1936 р. прийняв на зберігання і впорядкував колекції інших реорганізованих музеїв - Інституту історії матеріальної культури Академії наук України, Етнографічного, Музею діячів АН України, Всеукраїнського історичного, численні збірки, передані Музейним містечком, Музеєм західного мистецтва, матеріали розкопок в Ольвії за 1935-1936 рр. Значною мірою це вдалося зробити завдяки самовідданості В.А.Грінченка, який, окрім своєї основної роботи у відділі, певний час виконував обов'язки вченого секретаря музею.

Характеризуючи В.А.Грінченка на початку 1937 р., директор Центрального історичного музею Левкович не обминув відзначити його «здібності до глибокої науково-дослідної та організаційно-керівної роботи»¹¹. З погляду на це стає зрозумілим призначення Володимира Автономовича в лютому 1937 р. виконуючим обов'язки директора музею. 11 квітня 1937 р. відповідний наказ підписав народний комісар освіти України В.П.Затонський¹². На той час нарком вже мав змогу переконатися в компетентності В.А.Грінченка, аналізуючи його доповідні записки від 16 лютого та 18 березня 1937 р. з конкретними і обґрунтованими пропозиціями щодо поліпшення роботи ЦІМу, а також розв'язання важливих завдань музейного будівництва в республіці в цілому¹³.

З головою поринувши в роботу, В.А.Грінченко, безперечно, не чекав, що в серпні-вересні 1937 р. на сторінках газет «Пролетарська правда» та «Комсомолец України» з'являться статті, в яких він звинувачуватиметься в розпорощенні музейних експонатів, переслідуванні старих спеціалістів, зловживанні службовим обов'язком¹⁴. Обурений відвертою брехнею, Володимир Автономович звернувся за захистом до прокуратури м.Києва, народного суду Молотовського району міста, просив Наркомат освіти УРСР провести всебічну перевірку музею. Однак, замість об'єктивного розбору викладених фактів, НКО республіки визнав за доцільне 5 жовтня 1937 р. звільнити В.А.Грінченка з роботи¹⁵.

Відлучений від улюбленої справи, необґрунтовано звинувачений, В.А.Грінченко тяжко захворів - не витримало серце. Лише на початку 1938 р. він підвівся з ліжка, подав заяву з проханням прийняти на роботу в академічний Інститут археології. Та влаштуватись туди він зміг лише після втручання ЦК КП/б/У і органів прокуратури, які повідомили про безпідставність висунутих раніше звинувачень¹⁶.

В Інституті археології В.А.Грінченка призначили завідуючим фондами, доручили в стислі терміни забезпечити консервацію, реставрацію, класифікацію численних археологічних знахідок. Незважаючи на відсутність належних умов для роботи, розв'язання поставлених завдань проходило досить успішно. Одночасно з цим Володимир Автономович повернувся до наукової роботи, підготував ряд цікавих розвідок про взаємозв'язки східних слов'ян і Візантії. В підготовці креслень до них В.А.Грінченку допомагала дружина - Марія Сергіївна Маринець, яка до цього ще встигала навчатися в Київському індустріальному інституті, доглядати за сином та дочкою. Здавалось, що біда більше ніколи не завітає до скромної і водночас затишної оселі Грінченків.

Сподівання, однак, виявились марними. 18 квітня 1939 р. В.А.Грінченко був заарештований. Його звинуватили у контрреволюційній діяльності, участі в антирадянській націоналістичній організації, інших вигаданих вчинках і злочинах. Потягнулися довгі і виснажливі допити. До червня 1938 р. В.А.Грінченко, відкидаючи будь-які звинувачення, твердив одне й те ж: «... Учасником контрреволюційної організації я не був, антирадянської діяльності не проводив»¹⁷. Тоді слідчі почали застосовувати особливо «вишукані» методи допиту. Про них пізніше розповість сам Володимир Автономович. «В червні 1938 р., - пригадував він, - на моє прохання очної ставки з членами контрреволюційної організації, до якої включили і мене, слідчий відповів, що її я отримаю лише тоді, коли мої кістки будуть повністю потрошені, а шкіра стане суцільним мішком. Тут же він передзвонив слідчому Крещанівському і попросив у нього "махалку"... Через дві хвилини останній заніс до кабінету задню ніжку стільця, дав мені нею в зуби і запитав чи бачу я що це таке, а також чи усвідомлюю, що буде надалі»¹⁸.

Важко сказати сьогодні, скільки продовжувалася подібна «обробка». Достовірних відомостей про це не знаходимо ні в протоколах допитів, ні в пізніших свідченнях В.А.Грінченка. Відомо лише, що після них Володимир Автономович підписав все, що від нього вимагали. Наприклад, на допиті 20 липня 1938 р. він визнав, що «... до дня свого арешту був найлютішим ворогом Радянської влади. Приєднавшись до контрреволюційного підпілля..., активно проводив антирадянську діяльність, спрямовану проти існуючого в СРСР ладу...» Йому, як науковцю, і музейному працівнику, було доручено ... (?) «псувати знайдений при розкопках та іншими шляхами матеріал, який мав наукову цінність, комплектувати матеріали в музеї не за історичним, а соціальним принципом»¹⁹.

Здавалось, справу можна було завершувати... Однак непокірний В.А.Грінченко категорично відмовився від усіх своїх свідчень. Більше того, написав відповідні заяви в прокуратури м. Києва та республіки. Справа пішла по новому колу. Слідчі знову взялися за В.А.Грінченка, його колег, знайшли таки серед співробітників інституту тих, хто погодився дати свідчення проти нього, підписати акт про його антирадянську діяльність на музейній і науковій ниві. В справі з'явилися і протоколи допитів «спільників» В.А.Грінченка - вже розстріляних на той час Т.Т.Теслі, В.М.Знойка, інші компрометуючі документи. Не вистачало головного - зізнання самого Володимира Автономовича. А той мужньо і непохитно стояв на своєму, відкидаючи всі висунуті звинувачення. Так і не отримавши, а вірніше, не вибивши, нового зізнання, слідство склало звинувачувальний висновок. З нього випливало, що з 1934 р. В.А.Грінченко був активним учасником антирадянської української націоналістичної організації, знав, що на чолі її стоять якісь високі посадові особи, розділяв їх погляди щодо колоніального статуту України і необхідності її відторгнення від СРСР, вів шкідницьку діяльність на ниві музейного будівництва²⁰.

Залишалось чекати вироку. Цілих вісімнадцять місяців з вірою у добро і справедливість очікував його В.А.Грінченко. Не втратив надії навіть тоді, коли отримав постанову Особливої наради при НКВС СРСР від 17 жовтня 1939 р., яка визначала йому суворе і несправедливе покарання - п'ять років виправно-трудових таборів²¹. Писав у прокуратуру, на адресу наркома внутрішніх справ СРСР Л.Берії, апелював до «сталінської конституції»²². Та всі спроби довести свою невинність виявились марними. Особлива нарада при НКВС СРСР своєю постановою від 22 жовтня 1940 р. відмовила В.А.Грінченку в перегляді його справи²³.

Про це остаточне рішення Володимир Автономович довідався, перебуваючи далеко від України. 21 грудня 1939 р. його відправили етапом до селища Канська Красноярського краю. Зберігся лист

В.А.Грінченка до дружини, який він надіслав безпосередньо з етапу. Не можна без хвилювання читати рядки цього унікального за своєю моральною силою документа: «Дорога Марусічко! Писав тобі у Ромни і на всякий випадок пишу сюди *. Взагалі, доки не отримаю від тебе листа і не довідаюся де ти будеш, буду писати на Ромни. Я живий і здоровий. Пишу з Новосибірська, прямую до Канська, виїду, очевидно, завтра. Як мучуся, що не довелось побачитися 23.ХП. Знаю, як ти чекала і як, очевидно, організувала виклик Світлусі і рідних. Жаль-жаль... Знаю, що турбуєшся, що ніколи не повіриш в те, що я винний. Звідси я повинен і буду звільнений. А поки що порубаємо ліс. Живи, і, головне, бережи себе та діток. Всіма вами я люблюсь. І радий, що ви у мене є. Вами я живу. Ви - мій маяк. Думаю, що винесу все заради вас. Не забувайте лише ви мене. В тебе я вірю і пишаюсь тобою. Міцно цілую всіх. Ваш чоловік і батько Володимир. 3.1.- 1940 р.»²⁴

Щирі взаємовідносини, світла і непохитна віра один в одного допомогли Грінченкам вистояти у найважчі хвилини життя. А нелегко було їм обом. Незважаючи на те, що у Марії Сергіївни на руках залишилось двоє дітей, відразу після арешту чоловіка її виселили з помешкання. Розпочались переслідування дружини «ворога народу» і на роботі. Її зреклись деякі «вірні» друзі і знайомі. Що ж до Володимира Автономовича, то труднощі його перебування у таборі ускладнювались хворобою серця. А на початку 1940 р. трапилась нова біда - під час вантажних робіт він попав під завал колод, отримав перелом ключиці, ряд інших серйозних пошкоджень...

Відбувши покарання, В.А.Грінченко не зміг повернутися на Україну - йшла війна, і таких як він у райони, наближені до військових дій, тоді не підпускали. Змушений був до кінця 1946 р. залишатися працювати в Управлінні табору. І лише в 1947 р. повернувся до сім'ї²⁵. У Києві зустрів колишніх колег по Інституту археології, отримав запрошення на роботу. На той час в інституті якраз вирішувалось питання про розкопки пам'яток біля с.Мачухи, у дослідженні яких В.А.Грінченко брав участь ще в 1924 р. Здавалось, життя поступово входило в свою нормальну колію. Однак, не все було так просто. Інструкції забороняли В.А.Грінченку та йому подібним проживати в Києві. В зв'язку з цим органи внутрішніх справ відмовили вченому навіть у тимчасовій прописці в столиці України²⁶. Довелось Володимире Автономовичу, влаштувавшись в Інститут археології, в лютому 1948 р. їхати за його завданням «в м.Полтаву для вивчення археологічних матеріалів і відповідної літератури в Полтавському музеї». Попрацювати тут довго, однак, не вдалося. 19 квітня 1948 р. розкриває серце Володимира Автономовича Грінченка зупинилося назавжди²⁷.

Вже після смерті дослідника будуть зроблені реальні спроби оцінити його наукову спадщину, побачить світ цікава праця «Пам'ятка УШ ст. коло с.Вознесенки на Запоріжжі» (1950 р.)²⁸. Пройдуть роки і 18 липня 1956 р. президія Київського обласного суду прийме рішення про припинення справи В.А.Грінченка, відкине всі звинувачення проти нього як необгрунтовані, скаже правду про ще один з багаточисленних злочинів сталінщини.

1 Архів КДБ України. - Спр. 36371 ФП. - Арк. 6, 118.

2 Супруненко А.Б. Археологические исследования Полтавского краеведческого музея (к 100-летию со дня основания) // Археологические исследования на Полтавщине. - Полтава, 1990. - С.17.

3 Архів КДБ України. - Спр. 36371 ФП. - Арк.257.

4 ДАПО. - Ф.Р-495, оп.1, спр.12. - Арк. 1 зв.

5 Архів КДБ України. - Спр. 36371 ФП. - Арк.262.

6 Там же. - Арк. 83.

7 Архів КДБ України. - Спр.36371 ФП. - Арк.230.

8 Там же. - Арк.310.

9 Архів КДБ України. - Спр. 40218 ФП. - Арк. 27.

10 Там же. - Спр. 36371 ФП. - Арк. 232.

11 Там же. - Арк. 200.

12 Там же. - Арк.178.

- 13 Там же. - Арк.223-229; 232-233.
- 14 Див.: Пролетарська правда. - 1937. - 15 августа; Комсомолец України. - 1937. - 9 вересня.
- 15 Архів КДБ України. - Спр.36371 ФП. - Арк. 115.
- 16 Там же. - Арк. 83.
- 17 Там же. - Арк. 1-5, 14-15.
- 18 Там же. - Арк. 148.
- 19 Там же. - Арк. 16, 21.
- 20 Там же. - Арк.34, 35-37, 38-46, 49-54, 55-63, 88-91.
- 21 Там же. - Арк. 155.
- 22 Там же. - Арк. 142.
- 23 Там же. - Арк. 157-158.
- 24 Там же. - Арк. 215.
- 25 Там же. - Арк. 244.
- 26 Там же. - Арк. 309.
- 27 Там же. - Арк. 308, 311.
- 28 Див.: Археологія. - К., 1950. - Вип.Ш.

О.О.НЕСТУЛЯ.